

УДК 347.94

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.33>

ГЕНЕЗА ЕЛЕКТРОННИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ЯК ДОКАЗІВ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Привиденцев О.Г.,

аспірант кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0001-9212-9941

Привиденцев О.Г. Генеза електронних повідомлень як доказів в цивільному процесі.

Стаття присвячена питанню генези електронних повідомлень як доказів в цивільному судочинстві, зокрема, історично-правовому аналізу впровадження електронного листування на території України та їх юридичну еволюцію від засобу комунікації до самостійного засобу доказування.

В статті проаналізовано поняття «електронна комунікація», складовим якого є електронне листування. Досліджено основні підходи до тлумачення поняття «електронне повідомлення» в нормативно-правових актах та науково-технічній літературі, проведено аналіз розмежування узагальненого поняття «електронне повідомлення» та «текстові, мультимедійні та голосові повідомлення», яке закріплено в цивільному процесуальному кодексі України. Виокремлено основні ознаки електронного повідомлення: містить інформацію (певні відомості та/або дані), має електронну (цифрову) форму, передається за допомогою технічних засобів зв'язку.

Досліджено етапи науково-технічної еволюції інтернет-мережі та мобільного зв'язку як основних каналів електронної комунікації, наведена статистика їх поширення у світі та Україні. Охарактеризовано історичні передумови виникнення та розвитку основних середовищ функціонування електронних повідомлень: sms-повідомлення, електронна пошта, соціальні мережі та месенджери.

Досліджено еволюцію науково-правових позицій щодо використання електронного листування як доказової бази в цивільному процесі від моменту виникнення як способу комунікації до юридичного закріплення як засобу доказування, зокрема, охарактеризовано етапи адаптації нормативно-правової бази та судової практики в Україні.

Охарактеризовано сучасний стан та проблематику використання електронних повідомлень як доказу в цивільному судочинстві. Досліджено проблемний аспект використання електронного підпису для фіксації електронних повідомлень і відповідне розмежування «електронного повідомлення» та «електронного документа». Зафіксовано сучасні тенденції зміни судової парадигми на принцип самоідентифікації автора, презумпції цілісності (достовірності) доказу, використання доктрини «листа у відповідь» та збільшення юридичної та доказової значимості метаданих, що дозволить покращити динаміку використання електронних повідомлень як доказів в цивільному процесі.

Ключові слова: електронні повідомлення, докази, цивільний процес, електронні докази, цивільне судочинство, повідомлення, діджиталізація, електронна комунікація.

Pryvydentsev O.H. The genesis of electronic messages as evidence in civil proceedings.

The article is devoted to the question of the genesis of electronic messages as evidence in civil proceedings, in particular, the historical and legal analysis of the introduction of electronic correspondence in the territory of Ukraine and their legal evolution from a means of communication to an independent means of proof.

The article analyzes the concept of “electronic communication”, a component of which is electronic correspondence. The main approaches to the interpretation of the concept of “electronic message” in regulatory and legal acts and scientific and technical literature were studied, the analysis of the distinction between the generalized concept of “electronic message” and “text, multimedia and voice messages”, which is enshrined in the Civil Procedure Code of Ukraine, was carried out. The main features of an electronic message are highlighted: it contains information (certain information and/or data), has an electronic (digital) form, is transmitted using technical means of communication.

The stages of the scientific and technical evolution of the Internet and mobile communications as the main channels of electronic communication are studied, and the statistics of their distribution in the world and Ukraine are given. The historical prerequisites for the emergence and development of the main environments for the functioning of electronic messages are characterized: sms-messages, e-mail, social networks and messengers.

The evolution of scientific and legal positions regarding the use of electronic correspondence as an evidential basis in civil proceedings from the moment of its emergence as a method of communication to its legal consolidation as a means of proof was studied, in particular, the stages of adaptation of the legal framework and judicial practice in Ukraine were characterized.

The current state and problems of using electronic messages as evidence in civil proceedings are characterized. The problematic aspect of using an electronic signature for recording electronic messages and the corresponding distinction between “electronic message” and “electronic document” were studied. The modern trends of changing the judicial paradigm to the principle of self-identification of the author, the presumption of integrity (authenticity) of the evidence, the use of the “letter in response” doctrine and the increase in the legal and evidentiary value of metadata, which will improve the dynamics of using electronic messages as evidence in civil proceedings, have been recorded.

Key words: electronic messages, evidence, civil process, electronic evidence, civil court proceedings, message, digitalization, electronic communication.

Постановка проблеми. На формування сучасної моделі суспільства значною мірою впливає розвиток науково-технічного прогресу, адже теперішній етап характеризується постійним впровадженням технологічної складової як на побутовому рівні, так і у професійній сфері. Глобальний перехід від аналогових до цифрових засобів комунікації зумовлений вимогою ефективного використання інформації, як основного ресурсу XXI сторіччя. Докорінний вплив на загальний вектор формування соціуму мають світові тренди закріплення принципів «digitalization» та «paperless» на державному рівні, тому постійно збільшується попит на використання цифрових сервісів документообігу, засобів електронної комунікації та дистанційної взаємодії. В сучасних реаліях значною мірою збільшується частка використання інформації в електронному вигляді як доказів при судовому розгляді цивільних справ. Інтеграція нового інституту «електронних доказів» в систему судових доказів цивільного процесу, що відповідає загальному вектору державницької політики, відбулася попри відсутність єдності правових позицій щодо порядку їх застосування у судовій практиці та потребує значної адаптації як самостійного засобу доказування. Науково-технічний прогрес значно випереджає його правове регулювання, що унеможливило здійснення ефективного судового захисту прав та законних інтересів в сучасних умовах. Електронні повідомлення як один із основних видів цифрової комунікації і відповідно електронних доказів у судовій практиці потребують подальшого наукового дослідження для вироблення єдиної правової концепції щодо порядку їх використання як доказової бази. Вбачається за доцільне провести історично-правовий аналіз генезису електронних повідомлень як доказу в цивільному процесі для подальшого вироблення наукового концептуального підходу як обов'язкової передумови здійснення правозастосовної діяльності.

Стан опрацювання проблематики. Науковим дослідженням доказів та процесу доказування в цивільному судочинстві займалась значна кількість науковців, зокрема, С.С. Бичкова, М.М. Дякович, Д.Д. Луспеник, Т.В. Руда, Є.В. Симбірська, І. Томаров, С.Я. Фурса, А.С. Штефан. Загальну проблематику цифровізації судової процедури, застосування електронних засобів доказування або окремих її елементів висвітлювали у своїх працях такі вчені як І. В. Булгакова, Н.Ю. Голубєва, О.Ю. Гусєв, А.Ю. Каламайко, В.В. Комаров, А.В. Корєпіна, О.М. Лазько, Н.Н. Лебєдєва, Ю.С. Павлова, С.Г. Сафронов, О.С. Чорний та інші, а безпосередньо В.С. Петренко та С.А. Чванкін в своєму науковому доробку приділили увагу використанню електронного листування як доказу в цивільному процесі. Проте в працях науковців розглядаються лише окремі аспекти пов'язані із застосуванням електронних повідомлень як доказової бази, а процес юридичної еволюції електронних повідомлень як доказу залишився поза увагою та потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є дослідження генезису електронних повідомлень як окремого елементу інституту електронних доказів в цивільному судочинстві та здійснення історично-правового аналізу процесу їх легалізації. Для досягнення мети сформувано наступні завдання:

– визначити поняття, сутність та основні ознаки електронного повідомлення;

– визначити історичні передумови та етапи розвитку електронних повідомлень від моменту виникнення як способу комунікації до юридичного закріплення як самостійного засобу доказування в цивільному процесі;

– дослідити еволюцію науково-правових позицій щодо використання електронного листування як доказової бази.

Вклад основного матеріалу. Одним із критеріїв оцінки суспільного прогресу можна зазначити розвиток комунікаційної складової. Динамічні процеси розвитку суспільства та запровадження технологічних новацій, які покликані пришвидшити процес обміну інформацією, починаючи від середини ХХ сторіччя, поступово інтегрували електронну форму комунікації як основний спосіб спілкування в соціумі. М.П. Побережна визначає електронну комунікацію як «процес передачі інформації в усному або письмовому вигляді, який здійснюється за допомогою комп'ютерних мереж, телекомунікації, мережі інтернет та засобів мультимедіа» [1, с. 174], а серед нормативно-правових актів дефініція електронної комунікації зафіксована в ст.2 Закону України «Про електронну комунікацію» як «передавання та/або приймання інформації незалежно від її типу або виду у вигляді електромагнітних сигналів за допомогою технічних засобів електронних комунікацій» [2]. Дійсно, чати в месенджерах, текстові sms-повідомлення на смартфоні, голосові та відео-повідомлення в соціальних мережах - електронні повідомлення, як основна складова процесу комунікації, стали загальноприйнятою нормою спілкування в більшості країн світу. Зазначені зміни в соціальній сфері закономірно впливають на використання електронного листування як доказової бази в судовій практиці. Для дослідження процесу юридичного закріплення електронних повідомлень, як самостійного джерела доказів в цивільному судочинстві, необхідно охарактеризувати поняття, основні характерні ознаки та дослідити історичні передумови, які слугували підґрунтям для їх легалізації в судовій практиці.

В процесуальному законодавстві відсутнє узагальнене визначення електронного повідомлення, натомість в ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК) серед видів електронних доказів зафіксовані «текстові, мультимедійні та голосові повідомлення»[3]. Такий підхід до термінології звужує сприйняття зазначеної категорії тільки відповідно до його змісту і форми, що не охоплює інші характерні особливості електронного обміну інформацією. Виходячи з відсутності універсального поняття «електронне повідомлення» в цивільному процесуальному законодавстві, використовуючи компаративістський метод, необхідно дослідити різні підходи щодо його тлумачення та виокремити характерні ознаки. В законодавстві України існує декілька дефініцій електронного повідомлення, зокрема, в ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» - це «інформація, надана споживачу через телекомунікаційні мережі, яка може бути у будь-який спосіб відтворена або збережена споживачем в електронному вигляді» [4] та в ст. 3 Закону України «Про електронну комерцію» - «інформація, представлена в електронній формі, надана учасником відносин у сфері електронної комерції з використанням інформаційно-комунікаційних систем» [5]. В науково-технічній сфері існує досить велика кількість підходів щодо тлумачення «електронного повідомлення», тому доцільно вказати найбільш вживані та широкі дефініції: П.У. Кузнецов визначає категорію електронного повідомлення через призму послуги зв'язку: «одне або кілька повідомлень електровз'язку, що містять інформацію, структуровану відповідно до протоколу обміну, підтримуваним взаємодіючими інформаційною системою і абонентським терміналом» [6, с.28], а технічна документація містить визначення як «автономної частини цифрового зв'язку, яка призначена для передачі між фізичними пристроями інформації та використовує загальновизнаний електронний протокол зв'язку» [7]. Можемо узагальнити, що якісно вирізняються 3 характерні ознаки електронних повідомлень: 1) містить інформацію (певні відомості та/або дані), 2) має електронну (цифрову) форму, 3) передається за допомогою технічних засобів зв'язку, які законодавець деталізує поняттям «інформаційно-телекомунікаційні системи», а технічна сфера через «протокол зв'язку». Можемо констатувати, що доцільно в ЦПК зафіксувати узагальнене поняття «електронне повідомлення», адже воно охоплює значно ширший процес та може увібрати до себе нові можливі форми, зміст та способи поширення повідомлень, що відповідає загальноправовому принципу універсальності.

Правове регулювання встановлює позитивні правила поведінки для координації суспільних відносин, а отже нормативно-правова регламентація є похідним фактором від появи певних явищ або процесів. До юридичного закріплення електронних повідомлень як доказів в рамках процесуального законодавства передувало виникнення даного процесу в соціальній сфері як способу комунікації. Серед основних каналів передачі електронних повідомлень є мережа інтернет та мобільні мережі, тому доцільно дослідити їх історичну трансформацію. Рушійною силою виникнення способів електронної

комунікації слугувала потреба пошуку практичного рішення, перш за все, для військово-оборонного комплексу країн в інноваційному методі миттєвого обміну інформації на великих відстанях, що було нагальною потребою з початком ідеологічної конфронтації та геополітичних і економічних конфліктів після завершення Другої світової війни. Рішення було віднайдене завдяки прогресу в науково-технічній сфері та впровадженню технічних інновацій на практичному рівні. 1965 рік - у Массачусетському технологічному інституті (США) створили програмне забезпечення «Mail», яке дозволяло співробітникам установи обмінюватись невеликими текстовими повідомленнями в рамках одного великого комп'ютера - «мейнфрейма», на якому повідомлення зберігались у файлі під назвою «mail box» (з англ. поштова скринька). В 1969 було створено прототип сучасного інтернету, який мав назву «ARPANET» та об'єднував 4 наукові установи США. Технологічний прорив дозволив пересилати значні обсяги інформації між комп'ютерами, які знаходились в різних кінцях країни. Згодом мережа стала розвиватися за рахунок під'єднання інших наукових установ. В 1971 році Рей Томлісон - розробник бостонської організації BBN (Bolt, Beranek and Newman), яка займалася розвитком ARPANET, розробив програму SENDMSG для пересилання електронних повідомлень між комп'ютерами, використовуючи протокол зв'язку «СурNet», який раніше використали для передачі файлів. Для позначення адресата він вигадав формат запису, що складається з двох частин: імені комп'ютера і нікнейма користувача та був розділений символом «@». Цей принцип залишається незмінним в електронній пошті до сьогодні, проте звичного вигляду (з використанням веб-інтерфейсу) електронна пошта набула лише в 1996 році [8]. Станом на 2020 рік в світі зареєстровано 3.9 млрд. акаунтів електронної пошти та щодня пересилається більше 300 млрд. листів. Електронна пошта стала каналом зв'язку для ділового спілкування та кореспонденції (зберігаються квитанції, квитки, звіти і т.д.), але також значний масив повідомлень складає спам (реклама). В період 1970-х років впроваджуються нові протоколи передачі даних в мережі інтернет. В 1980-х роках активно розвивається цифровий стільниковий зв'язок, хоча підвалини його використання були закладені ще в першій половині ХХ ст. 1983р. – Європейською конференцією адміністрацій поштових служб і служб зв'язку було створено комітет Groupe Special Mobile (далі - GSM), який відповідав за розробку нового стандарту зв'язку. Концепція SMS була розроблена франко-німецьким об'єднанням GSM у 1984 році, але бере свій початок від радіотелеграфів та пейджерів. Стандарт зв'язку GSM оптимізовано для телефонії, тому основна ідея SMS полягала у передачі повідомлень під час відсутності сигнального (голосового) трафіку. В кінці 1980-х з'являються перші мобільні телефони, а з середини 1990-х почався процес їх впровадження у суспільство. 03 грудня 1992 року було успішно надіслано перше SMS-повідомлення, а вже комерційну послугу передачі SMS-повідомлень між користувачами першою реалізувала в 1993 році компанія Radiolinja (Фінляндія). У 1995р. в середньому на одного користувача приходилось 50 SMS на рік, в 2000р. – 35 повідомлень на місяць, станом на 2011 рік послуга текстових SMS була найпоширенішим сервісом передачі даних у світі, яку використовували майже 4 млрд. користувачів, а в 2017 році загальна кількість SMS по всьому світі складає понад 23 мільярди повідомлень на день [9]. На території України мобільний зв'язок та послуга SMS з'явилися в 1993 році, але через високу тарифікацію послуги, економічну нестабільність в країні та високу вартість обладнання – активне використання починається тільки наприкінці 1990-х років. Основними монополістами того часу з надання послуг мобільного зв'язку були компанії «УМС» та «Київстар». В 1998р. налічувалося 100 тисяч абонентів, в 1999 р. змінюється принцип роботи мобільних мереж (прив'язка номеру тепер відбувається до sim-карти, а не самого апарату), починається конкурентна боротьба за розподіл абонентів, що призводить до зниження тарифів на послуги зв'язку і відповідно збільшення попиту серед користувачів, тому статистика стрімко збільшується: з 2000р. – більше 1 млн., в 2005 р. – кожна з компаній заявляє, що зареєстровано по 10 млн. абонентів, в 2006 р. – по 18 млн., а станом на 2022р. зареєстровано загалом майже 54 млн. активних користувачів у різних операторів, що перевищує населення країни, але це викликано використанням декількох sim-карт в одному смартфоні.

В 1990-х роках активно еволюціонує інтернет-мережа, збільшується кількість активних користувачів. На початку 2000 року кількість користувачів становила 327 млн. у світі, але 1/3 припадала на США, а до 2004 р. кількість зросла більше ніж вдвічі, в 2011 році кількість користувачів сягнула відмітки в 2 млрд., а в 2019 році становила 4.1 млрд. осіб, що складає більше 50% населення планети. В Україні інтернет з'явився на початку 1990-х років, але до початку 2000-х років використовували його тільки великі установи та організації, активне ж використання серед цивільного населення починається в 2002-2004рр., станом на 2006 року в країні вже більше 4 млн. унікальних користувачів [10], в 2010р. – майже 13 млн., 2016р. – 61,6% дорослого населення користується Інтернетом, а частка серед

людей 18-39 років – 91% [11], в 2019 році – 24.8 млн., в 2021 році – близько 30 млн. користувачів, що складає 67% населення країни. Разом з популяризацією та розвитком доступу до інтернет-технологій відбувається формування основних каналів інтернет-комунікації серед населення: електронної пошти, месенджерів та соціальних мереж. Месенджери як середовище обміну електронними повідомленнями у сучасному розумінні почали формуватися з 1996 року, першим серед яких був «ICQ», згодом на початку 2000-х років з'являється перше покоління месенджерів: Miranda, Windows Live messenger, QIP, Skype, але активне використання в Україні починається лише з другого покоління – Viber (2010), WhatsApp (2010), Facebook Messenger (2011), Telegram (2013), на які приходиться 85% активних користувачів в Україні і по сьогодні, оскільки хронологічно співпадає із початком масового використання смартфонів та бездротового інтернет-з'єднання за технологією «Wi-Fi» на початку 2010-х років, що значно спрощувало та знижувало вартість на послуги доступу до глобальної мережі, адже інтернет, яким забезпечували мобільні оператори в Україні до 2016 року використовували стандарт зв'язку 2 покоління (2G), що було застарілим стандартом за тогочасними мірками, адже в європейських країнах з 2012 року впроваджувався стандарт вже 4 покоління (4G). Соціальні мережі аналогічно із месенджером почали формуватися в середині 1990-х років, серед перших можемо згадати Classmates (1995), SixDegrees (1997), Friendster та LinkedIn (2002), але на теренах України значної популярності набули саме з другої половини 2000-х років через обмеженість доступу до інтернет-мережі серед населення, що співпадало зі створенням популярних соціальних мереж Facebook (2004), Twitter, Вконтакте, Однокласники (2006), дві останні були заборонені в Україні в 2017 році, а згодом з'являються соціальні мережі нового формату Instagram (2010) та TikTok (2016).

З моменту відновлення незалежності України питання використання інформації в електронному вигляді як доказової бази ускладнювалось не тільки недостатністю законодавчого регулювання, а і консервативністю та неготовністю судової влади в повній мірі працювати з електронними джерелами інформації. Основні засади та завдання спрямовані на реалізацію державної політики у сфері інформатизації суспільства і створення сучасної інформаційної інфраструктури були закріплені на нормативному рівні в 1998 році з прийняттям Закону України «Про національну програму інформатизації» [12]. В 2003 році з прийняттям Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», який визначив основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів, сформувалася правова основа для закріплення електронної форми документів на рівні з паперовими, що стало правовим підґрунтям для їх використання у судочинстві [13]. Наступним етапом, що вплинув на формування процесу доказування та інституту судових доказів в цивільному процесі слугувало прийняття в 2004 році нового ЦПК, але концептуально не була продовжена законодавча тенденція до закріплення електронних засобів доказування [2]. В новому ЦПК було закріплено 4 категорії засобів доказування: письмові та речові докази, показання свідків та висновки експертів. В початковій редакції ЦПК в переліку письмових доказів були зафіксовані будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи. Речовими доказами було визначено предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи, зокрема магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, які мають значення для справи. Ю.С. Павлова дійшла висновку, що «єдиною формою використання електронних даних як доказів є трансформація такої інформації в письмові докази та можуть бути використані як доказ лише тоді, коли є можливість їх візуалізації в доступну для сприйняття письмову форму. Віднесення аудіо- та відеозаписів до речових доказів викликає аналогічні заперечення. Якщо речові докази досліджуються, як правило, візуальним шляхом, то за допомогою огляду або спостереження неможливо дослідити сучасні електронні носії інформації» [14, с.48]. Запровадження нових комунікативних можливостей та різке збільшення попиту серед населення України в середині 2000-х років закономірно призвело до використання електронного листування як судового доказу, зокрема, долучалися до матеріалів справи у вигляді роздруківок як письмові докази. Перші судові рішення з використанням листування електронною поштою або SMS-повідомлень як доказової бази з'являються в 2006 році [15],[16]. В 2010-2013 рр. починається активне використання як доказу інформації та листування із соціальних мереж, а з 2013-2016 років – листування в месенджерах. Можемо констатувати, що суди часто не приймали до уваги електронне листування як докази, адже вважали їх такими, що не відповідають вимогам належності, достатності, допустимості та достовірності, зважаючи на їх електронну природу. Поступово вноормувати правові позиції та внести ясність в судову практику намагалися постановами Верховного Суду, зважаючи на значне збільшення спроб викори-

стання такої інформації як засобів доказування, що було відображенням нової соціальної реальності, проте судові рішення все ще були далекі від єдності в своїх позиціях через відсутність чітких критеріїв допустимості електронних засобів доказування. Головним консенсусом була позиція Верховного Суду про неможливість відхилення електронних засобів доказування та заперечення їх юридичної сили виключно через їх електронну форму, а основним засобом забезпечення передбачалося застосування електронного підпису. Посилювали тенденції до запровадження електронних доказів судова реформа та загальна діджиталізація судової процедури із намаганням запровадження «електронного суду». Наступний етап гармонізації законодавства до вимог реальності відбувся в 2017 році, разом із прийняттям змін до господарського, адміністративного та цивільного процесуального законодавства [17]. До засобів доказування додали нову категорію - «електронні докази», серед яких були передбачені і електронні повідомлення, але їх декларативне юридичне закріплення в ст. 100 ЦПК [2] не вносило ясності в правозастосовну діяльність, адже невизначеною залишилася процедура їх використання, а єдиний механізм забезпечення у вигляді електронного підпису використовується лише в невеликому відсотку текстового листування електронною поштою між установами та організаціями і залишається невживаним між фізичними особами, а для голосових та мультимедійних повідомлень взагалі була відсутня така можливість, а тому як альтернатива використовується їх забезпечення висновками експерта. З'являються наукові пропозиції щодо розширення повноважень нотаріусів на посвідчення та фіксацію змісту електронних доказів. Немає одностайної позиції і серед науковців щодо використання електронного підпису: О. Писаренко констатує, що електронні повідомлення «можуть використовуватись як належний доказ у суді, якщо вони є електронним документом, тобто скріплені електронним підписом» [18], а Н. Мисник висловлює полярну думку, що «суди не мають підстав ігнорувати електронні листи не посвідчені електронним підписом» [19]. Автор погоджується із позицією С.А. Чванкіна, що оригінал електронного повідомлення, який скріплений електронним підписом необхідно розглядати як електронний документ, що слугує прямим доказом факту направлення конкретною особою відповідного повідомлення адресату і підтвердженням змісту такого повідомлення, а у випадку відсутності електронного підпису та заперечень адресантом факту направлення ним цього повідомлення – необхідно розглядати як непрямий доказ зазначених вище обставин і потребує додаткових зусиль для встановлення адресанта за допомогою інших судових доказів. Наявність електронного підпису на електронному повідомленні лише збільшує його доказову силу, а не є умовою допустимості [20, с. 154-155]. Так, оскільки законодавець зафіксував електронний документ та електронне повідомлення (текстові, мультимедійні та голосові повідомлення) в ч. 1 ст. 100 ЦПК як окремі види електронних доказів, то електронний підпис необхідно розглядати як обов'язковий атрибут саме електронного документа. В 2022 році правова парадигма почала змінювати підходи до використання електронного підпису у електронному листуванні між приватними особами. Так, у постанові Верховного Суду дійшли висновку, що у відносинах листування між приватними особами презюмується, що повідомлення є направленим тим, хто зазначений як відправник електронного листа чи хто підписав від свого імені текст самого повідомлення, а відсутність кваліфікованого електронного підпису на повідомленні не свідчить про те, що особу неможливо ідентифікувати з достатнім ступенем вірогідності як відправника такого повідомлення, направлено електронною поштою, тобто поширювача інформації [21]. Відбувається запровадження принципу самоідентифікації автора, презумпції цілісності (достовірності) електронного повідомлення (доки інша сторона цього не спростує), використання доктрини «листа у відповідь» (якщо доведено, що лист чи повідомлення було відправлено певній особі, то повідомлення, яке є відповіддю, вважатиметься автентичним без додаткових доказів). Поступово збільшується юридична значимість та потенційна доказова цінність метаданих в судочинстві, особливо у випадку, коли інша сторона оспорує достовірність доказу (авторство, цілісність, автентичність). Метадані можуть бути використані для відстеження та ідентифікації джерела та адресата повідомлення, даних про пристрій, який створив електронні докази, дати, часу, тривалості та типу доказів [22], що може слугувати непрямим доказом при використанні електронних повідомлень в доказовій діяльності, адже безпосередній доступ до метаданих закритий, що є запобіжником їх підробки. Допоки процес використання електронних повідомлень як доказу в цивільному процесі в повній мірі залишається неврегульованим, а велика кількість процесуальних аспектів нормативно-невизначеними, то можемо констатувати, що зазначені питання потребують подальшого системного дослідження, щоб забезпечити право громадян на ефективний судовий захист в сучасних реаліях.

Висновки. Стрімкий науково-технічний прогрес в другій половині ХХ ст. призвів до значного поширення електронної комунікації завдяки розвитку інтернет-мережі та цифрового стільнико-

вого (мобільного) зв'язку. Sms-повідомлення, електронна пошта, соціальні мережі, месенджери як середовище поширення електронних повідомлень активно розробляється та впроваджується в середині 1990-х років, але в Україні через соціально-політичні та економічні реалії електронне листування набирає популярності ближче до середини 2000-х років, що закономірно породжує спроби використання електронних повідомлень як засобів доказування у судовій практиці. Шлях юридичної еволюції електронних повідомлень як доказів на національному рівні починається в 1998 році із Закону України «Про національну програму інформатизації», згодом прийняттям нормативно-правових актів, що стосувалися організаційно-правового забезпечення електронного документа та організаційних засад електронного документообігу, пізніше електронні повідомлення намагались трансформувати під існуючі стандарти письмових та речових доказів і внаормувати судову практику постановами Верховного Суду, але зазначені напівміри не давали бажаного результату через відставання законодавства від технологічних новацій, тому остаточне юридичне закріплення електронних повідомлень відбулося в 2017 році разом із змінами в процесуальному законодавстві і появою категорії «електронні докази» як самостійного засобу доказування. На сьогодні електронні повідомлення як засіб доказування в цивільному процесі залишається доволі вразливою категорією судових доказів: не визначено чіткий механізм їх використання під час судової процедури, не визначені критерії їх допустимості, а також присутня можливість миттєвого знищення оригіналу доказу шляхом їх видалення, існуючий порядок посвідчення доказів за допомогою електронного підпису охоплює тільки текстові повідомлення, та не може бути використаний до голосових та мультимедійних повідомлень, а наукові пропозиції щодо надання таких повноважень нотаріусам досі не знайшли свого відображення в законодавстві, що призводить до використання додаткових засобів доказування, таких як судові експертизи та показання свідків, а підхід про належність тягаря доказування щодо авторства та автентичності повідомлень за стороною, яка їх надає тільки ускладнює процедуру їх використання. Зміна судового фокусу на принцип самоідентифікації автора, презумпції цілісності (достовірності) доказу, використання доктрини «листа у відповідь» та збільшення юридичної та доказової значимості метаданих дозволить покращити динаміку використання електронних повідомлень як доказів в цивільному процесі на сучасному етапі розвитку законодавства.

Список використаних джерел:

1. Побережна М.П. Електронні канали комунікації: функції, переваги, недоліки. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2012. № 44. С. 174-180. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/20149/1/28.pdf> (дата звернення: 20.01.2023).
2. Про електронні комунікації : Закон України від 16 грудня 2020 р. №1089-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 20.01.2023р.).
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. №1618-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42. Ст. 492.
4. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. Ст. 379.
5. Про електронну комерцію : Закон України від 03 вересня 2015 р. №675-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 45, ст.410.
6. Кузнецов П.У. Інформаційні технології в юридичній діяльності: підручник для академічного бакалаврату / під заг. ред. П.У. Кузнецова. 3-е вид., перероб. і доп. Москва : Юрайт. 2015. 445 с.
7. Motor vehicles. *Chapter 269. House bill no. 1430 (Representatives Mock, Dobervich, D. Ruby)*. URL: <https://www.ndlegis.gov/assembly/65-2017/sessionlaws/documents/MTRVH.pdf> (дата звернення: 21.01.2023).
8. Історія електронної пошти: від перших листів і до наших днів. *Пабліш Україна* : веб-сайт. URL: <https://publish.com.ua/it-ta-web/istoriya-elektronnoji-poshti-vid-pershikh-listiv-i-do-nashikh-dniv.html> (дата звернення: 26.01.2023).
9. Лук'янюк В. Перше SMS-повідомлення. *Цей день в історії*: веб-сайт. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1203Q/> (дата звернення: 25.01.2023).
10. Николенко О. Як інтернет поступово з'являвся в Україні та змінив нас. *Суспільне Новини* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/17665-ak-internet-postupovo-zavlavsa-v-ukraini-ta-zminiv-nas/> (дата звернення: 28.01.2023).

11. Харченко Н. Динаміка використання інтернет в Україні: лютий-березень 2016. *Київський міжнародний інститут соціології*: веб-сайт. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=621> (дата звернення: 28.01.2023).
12. Про національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27-28, ст.181.
13. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. ст. 275.
14. Павлова Ю.С. На шляху до набуття електронними доказами самостійного правового статусу: ретроспективний аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 3(24). С. 42–50. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v3_2018/12.pdf (дата звернення: 01.02.2023).
15. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 31 серпня 2006 р. у справі №22-ц-4699/06р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/175205> (дата звернення: 02.02.2023).
16. Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 08 серпня 2006 р. у справі № 7484. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/163043> (дата звернення: 02.02.2023).
17. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48, ст. 436.
18. Писаренко О. Фіксація вмісту веб-сторінки для суду. Електронні докази в суді. *Юрліга. Liga Zakon*: веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/analitics/189715_fiksatsiya-soderzhaniya-veb-stranitsy-dlya-suda-elektronnye-dokazatelstva-v-sude (дата звернення: 03.02.2023).
19. Мисник Н. Електронні докази в суді: вирішення проблем доказування чи поле для фальсифікацій. *Юридична газета*. 2019. № 19 (673). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/elektronni-dokazi-v-sudi-virishennya-problem-dokazuvannya-chi-pole-dlya-falsifikatsiy.html> (дата звернення: 03.02.2023).
20. Чванкін С.А. Електронне повідомлення як доказ: чи потрібно скріплювати електронним підписом? *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: у 2 т.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 21 трав. 2021 р. / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса. 2021. Т. 2. С. 553–555. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/15056/%D0%A7%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%BD%20%D0%A1.%D0%90..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 03.02.2023).
21. Постанова Верховного Суду від 15 липня 2022 р. у справі № 914/1003/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458813>. (дата звернення: 04.02.2023).
22. Постанова Верховного Суду від 03 серпня 2022 р. у справі № 910/5408/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106078971>. (дата звернення: 04.02.2023).